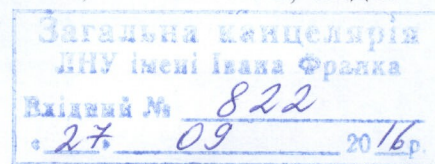

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію п. Оксани Степанівни Бутковської «Структурно-семантичні особливості термінів соціолінгвістики в українській, польській та англійській мовах», подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.15 – загальне мовознавство. – Львів, 2016. – 301 с. з бібліогр. і додатк.

Розвиток соціолінгвістичних студій має велике, ба навіть життєво важливе значення для сучасної України, і це їхнє значення є не лише суто науковим, а й прикладним і взагалі суспільним, водночас і суспільно значущим, і суспільно-утилітарним. Годі й казати, наскільки потрібними для українського соціуму і політикуму є об'єктивні й точні соціолінгвістичні відомості та оцінки і сформовані на їхній підставі прогнози і рекомендації, – годі й сперечатися, наскільки це все є істотним і для суспільства, і для держави. Водночас, і на жаль, соціолінгвістика ще й досі не набула статусу престижної, «модної» мовознавчої дисципліни, яка мала б достатньо широке коло своїх adeptів і приваблювала неофітів. За цих умов важко переоцінити той факт, що філологічний факультет ЛНУ імені Івана Франка став осередком соціолінгвістичних студій і центром підготовки кадрів для занять цією дисципліною. У загальноукраїнському ж мовознавчому контексті вже сам тематичний вибір, як дослідницької теми, соціолінгвістичної проблематики стає непересічним фактом і заслуговує, звісно ж, схвалення; а оформлення результатів такого дослідження у вигляді дисертації з тим більшою неминучістю привертає до себе увагу наукової і позанаукової спільноти.

Отже, у світлі щойно сказаного актуальність дисертаційного дослідження п. Бутковської, як теж і його оригінальність та новизна, не викликають жодних сумнівів. Водночас одразу ж додаю, що значення цієї дисертації і її теми, як на мене, виходить далеко за ті, як на мене, надто

скромні межі, які дисертантка сама окреслила у вступі і деінде. Щоправда, і про таке інше, ширше, значення вона також згадує, але, на мою думку, так само невиправдано стримано. Отож я одразу хотів би підкреслити, що нинішня дисертація має на загал безперечне загальнотеоретичне, власне загальномовознавче значення, конкретніше ж, вона є важливою для розбудови теорії соціолінгвістики. Справді, у науковій діяльності завжди є, так би мовити, два крила: з одного боку, це дослідницька робота з об'єктом дослідження, з мовним матеріалом, а з іншого боку, це пошук і опрацювання тієї (мета)мови, яка служить нам і аналітичним дослідницьким інструментом, і засобом фіксації отриманих нами наслідків дослідження. Інакше кажучи, формування теоретико-методологічного апарату і застосування його у дослідницькій практиці – усе це завжди має і суто мовний аспект, передбачаючи завдання, пов'язані зі створенням відповідної наукової метамови, якою і завдяки якій можна про все це говорити. Сказане повною мірою і навіть у першу чергу стосується опрацювання термінологічного інструментарію, номенклатури категорій і понять відповідної дисципліни. Закономірним і знаменним видається те, що видатні вчені, які працювали в тій чи іншій царині лінгвістики, залишали тут свій внесок і у формі робіт термінознавчого чи навіть термінографічного жанру, пор. проект української ономастичної термінології В.В.Німчука, аналогічні пропозиції А.О.Білецького чи «Лінгвістичний словник Празької школи» Й. Вахка і Й.Дубського. Так само закономірною і необхідною складовою роботи у певній галузі є термінознавча рефлексія. І якщо дослідникам із інших, позалінгвістичних і взагалі нефілологічних дисциплін тут, як правило, приходять на допомогу мовознавці-термінологи, то в тому, що стосується дисциплін лінгвістичного і, ширше, філологічного циклу, мовознавці мають самі собі надавати термінологічне забезпечення. Через це все мені видається глибоко позитивним той факт, що в рамках діяльності того, що вже можна, гадаю, назвати Львівською соціолінгвістичною школою, очолюваною проф.

Г.П. Мацюк, з'являється дисертація, об'єктом якої є власне соціолінгвістична термінологія, інакше кажучи, метамова соціолінгвістичної науки.

Отже, повертаючись до того, з чого я почав, я хочу підкреслити, що попри всю значущість зіставного аспекту для цього дисертаційного дослідження, він, цей аспект, не є в ній єдиним і навіть не є для неї визначальним. Цей зіставний аспект у рецензованій роботі, звісно, присутній, але він далеко не вичерпує усієї теоретичної і практичної значущості дисертації. Навіть узята у своєму суто прикладному термінографічному розрізі (тут важать матеріали як власне дисертації, так і додатків), ця праця становить інтерес не лише як довідник для пошуку міжмовних відповідностей і шляхів перекладу тих чи інших термінозначень; зіставляючи ті фрагменти соціолінгвістичних терміносистем, які в цілому знаходяться у відношеннях кореспонденції, дослідник може зробити висновки про ступінь розвиненості категоріального апарату того чи іншого національного різновиду цієї науки, властиві цьому апаратові преференції чи, навпаки, лакуни, брак уваги до тих чи інших предметних областей і теоретичних концепцій або методів дослідження.

У самій же дисертації соціолінгвістична термінологія досліджується із залученням відповідних одиниць трьох мов: англійської, польської та української. Якби не були особисті підстави дисертантки для вибору саме цих трьох мов із властивою кожній із них номенклатурою соціолінгвістичних термінопонять, сам по собі цей вибір не можна не визнати вдалим: англійська, так би мовити, соціолінгвістика (передусім американська) займає провідні позиції у мовознавчому світі, у Польщі є своя соціолінгвістична традиція зі своїми цікавими здобутками, а про те, що сучасна українська соціолінгвістика потребує особливої наукової уваги, я сказав на початку. Одним із пріоритетних напрямків нашої соціолінгвістики має стати включення її у світовий контекст – а таке із завдань, що їх нинішня дисертація вирішує чи допомагає вирішити, якраз і полягає у такому

включенні шляхом зіставної характеристики відповідної термінології цих трьох мов.

У теоретико-методологічному відношенні належний термінологічний фактаж аналізується у дисертації у двох площинах: перша з них – це площина формальної структури термінів та терміносполук, отже, відповідно дериваційна (чи, якщо завгодно, дериватологічна) і синтаксична; а друга площина – це площина лексико-семантична, конкретніше ж, площина лексико-семантичної організації соціолінгвістичної терміносистеми. Цим двом колам проблематики в дисертації присвячено два її дослідницькі розділи (у загальному переліку другий і третій).

У першому з них структурування аналізованого фактажу відбувається за його ускладненістю, конкретніше, за кількістю компонентів у складі термінозначень: від простих, однокомпонентних (а в їх межах від непохідних, етимологічно масивних (за виразом А.О.Білецького), до формальних дериватів) і до дво-, три- і багатоконпонентних назв, яким відведено окремі підрозділи. У межах цих останніх термінозначення отримують структурну характеристику, зокрема щодо представлених на їх множині типів і моделей, а також і у плані властивих їм формально-граматичних рис. Така характеристика має і самостійне значення, але і не лише його. Тут мовний фактаж може отримувати і низку додаткових теоретичних інтерпретацій, скажімо, у сенсі відображення в ньому загальних рис іманентної типологічної характерології відповідних мов, з одного боку, і, з іншого, у плані тих екстралінгвістичних і водночас мовно релевантних культурних орієнтацій, котрі визначали чи й надалі визначають стратегії термінотворення, властиві тим чи іншим етносоціумам і їхнім мовним культурам. Зіставна міжмовна словотвірна і синтаксична характеристика соціолінгвістичних термінів і терміносполук може також отримати металінгвістичне (чи, якщо завгодно, метатеоретичне) витлумачення, показуючи інтердисциплінарну «міграцію» теоретичних понять, і в цей спосіб джерело науково-когнітивних моделей. А аналіз, зокрема зіставний,

внутрішньої форми термінів здатен кинути нове світло на те, яке саме мовне витлумачення отримують позначувані ними поняття і категорії у тій ч іншій національній науковій традиції (чи традиціях).

Водночас тут є і деякі місця, що викликають запитання чи застереження. На стор.50 дисертації її авторка зауважує стосовно суфіксів *-ance, -ence, -al*: «Цим формантам у терміносистемі соціолінгвістики притаманна невисока продуктивність. Вони використовуються для творення іменників, що позначають якість, стан чи дію: *maintenance, interference, transference, revival*». Тут у першу чергу можна було б зауважити, що у сучасній дериватології термінові *формант* надають такого значення, яке не дозволяє вживати цей термін як повний еквівалент терміна *суфікс*. Утім, терміни – річ умовна, і про них, як сказав іще Ж.Л.-Р. д'Аламбер, не сперечаються, а домовляються. Істотніше інше: із наведеного уривку можна зробити висновок, що ці соціолінгвістичні терміни (*maintenance, interference, transference, revival*) виникли шляхом суфіксації, тобто приєднання відповідних афіксів до відповідних твірних дієслівних основ; інакше кажучи, що ці слова виникли саме як соціолінгвістичні терміни на позначення відповідних же термінопонять. Якщо дивитися на ці утворення з точки зору того, що Н.Хомський (Чомскі) у своїй дискусії з Й. Вахком окреслював як статичну синхронію, і, крім того, якщо залишатися при цьому в межах системи соціолінгвістичної таксономії і номенклатури, то воно і справді так є. Але тут можливим є й альтернативний підхід, який полягає в тому, щоб ці терміни розглянути в контексті загальної лексико-семантичної системи мови. Тоді з'ясується, що етимологічно, тобто за походженням, ця група іменників узагалі є неоднорідною, оскільки тут є і деривати, які справді виникли на англomовному ґрунті, і запозичення з французької чи латини; але ж основне навіть не це, а те, що всі ці слова уже давно існують в англійській мові, існували вони в ній ще до появи соціолінгвістики, а це означає, що їх виникнення як соціолінгвістичних термінів відбулося не шляхом суфіксації, а шляхом того, що називають семантичною деривацією, тобто через надання

уже готовим, так би мовити, словам, тобто вже існуючим одиницям лексичної системи мови – шляхом надання їм нового, соціолінгвістичного сенсу, шляхом їх переосмислення у цьому новому сенсі. Інакше кажучи, ці терміни можна і, отже, і треба кваліфікувати у плані їх появи як вторинні термінологічні – соціолінгвістичні – смислові варіанти багатозначних слів, а не як віддієслівні суфіксальні деривати.

Далі, на стор. 55, говорячи про соціолінгвістичні терміни, утворені шляхом аббревіації, дисертантка зауважує: «В українській мові ми зафіксували лише 1 термін-аббревіатуру (*МКС – мовна картина світу*): очевидно, це пов'язано з пізнішим становленням соціолінгвістики як окремого напрямку мовознавства в Україні та недостатньою уніфікованістю терміносистеми». На жаль, тут не видно, де саме авторка зафіксувала цю аббревіатуру (узагалі кажучи, такі вказівки щодо конкретних термінів були б у дисертації не зайвими, понадто ж з огляду на те, що серед позицій бібліографії наводяться і ті, що стосуються джерельної бази дослідження; так само не були б зайвими і вказівки щодо критики таких джерел). Але тут у мене такі міркування виникають: по-перше, тут слід було б уточнити самий статус цієї аббревіатури як термінологічної одиниці, тобто наскільки самостійною ця одиниця є як термін – чи, може, вона просто відтворює у даному випадку відповідну усталену терміносполуку, заступаючи її з метою лаконічності викладу і, отже, виступає при цьому як вторинний, похідний варіант цієї терміносполуки (мода на використання таких скорочень з'явилася у нас десь разом зі структуралізмом і досі не зникає). Звісно, може бути й таке, що вживання такої аббревіатури перестає бути принагідним і індивідуально-авторським, натомість набуваючи рис узуальності – і саме таким, узуально усталеним є, наскільки можна судити, зокрема і з відомостей інтернету, ця аббревіатура *МКС*. Тим більш це стосується польського аналогу даної аббревіатури, *JOS* (*językowy obraz świata*), бо ця остання аббревіатура в сучасному польському вжитку, наскільки я знаю, вже цілком лексикалізувалася (між іншим, зі втратою палатальності *s* – тобто не *JOŚ*, а

JOS) і відмінюється як цілісне слово (*JOSa*, *w JOSie*). Але тут, однак, інше питання виникає: наскільки саме соціолінгвістичним є цей термін *МКС* (і терміносполука, і її аббревіатура)? Бо якщо подивитися на наші роботи з лінгвокогнітології, лінгвоконцептології, лінгвокультурології, етнолінгвістики тощо, то саме там цих «мовних картин світу» рясніє і саме там цій терміносполуці передовсім і місце. З іншого боку, з наведеного фрагмента жодним чином не впливає, що йдеться саме про певне соціолінгвістичне розуміння цього поняття, а самий факт, що певна аббревіатура виступає у тексті соціолінгвістичного змісту, природно, ще ні про що не говорить.

У другому дослідницькому розділі висвітлюються семантичні відношення у площині соціолінгвістичної терміносистеми. Тут ключовими аналітичними категоріями виступають поняття лексико-семантичної групи і, далі, лексико-семантичного поля із властивими останнім рисами структурної організації, зокрема диференціацією на ядерну і периферійну зони. Аналіз мовних відомостей у цьому розділі засвідчує, що застосування саме цих двох аналітичних моделей, тобто поєднання групового і польового підходів, є виправданим і дає адекватну й інформативну наукову картину соціолінгвістичного фрагмента терміносистеми як – у свою чергу – фрагмента мовної лексико-семантичної системи. І тут фіксація міжмовних збігів і розбіжностей за тими чи іншими необхідними параметрами дає результати, які є важливими і самі по собі, і у плані їхнього подальшого теоретичного витлумачення. Експлікація семантичної організації системи соціолінгвістичних термінопозначень має безсумнівне ідеографічне і метатеоретичне значення, унаочнюючи не лише істотні компоненти тезаурусу сучасної соціолінгвістики, але також і організацію категоріального апарату цієї науки, її систематику, причому як іманентно соціолінгвістичну, так і ту, що стосується компонентів цього апарату, які виявляються спільними для інших лінгвістичних галузей і спрямувань, а також і для мовознавства чи навіть для науки як такої, в цілому.

Деякі питання є і до цього розділу. Тут, утім, і деінде в роботі авторка вживає дієслово *обґрунтувати* та його дериват *обґрунтування*, і от не завжди ясно, який сенс вкладає вона в ці лексеми, чи традиційний, чи якийсь свій, а якщо свій, то який саме. Приміром, у цьому розділі підрозділ 3.2.1. на стор. 141 називається «Обґрунтування термінів-домінант», і виникає питання, у чому ж тут полягає обґрунтування? Узагалі кажучи, обґрунтування як елемент наукового тексту природно очікувати там і тоді, коли виклад має дедуктивний характер, коли висувається припущення, гіпотеза, теза, концепція і наводяться аргументи на їхню користь; натомість тут, наскільки можна судити, такого немає.

На стор. 97 дисертантка зазначає: «Безеквівалентні терміни утворюють міжмовні лакуни, що репрезентують ідіоетнічний характер екстралінгвальних процесів у зіставлюваних мовах». У цьому фрагменті, узагалі не дуже вдалому у плані формулювання думки, особливо привертає до себе згадка про «екстралінгвальні», тобто позамовні, процеси у зіставлюваних мовах: неясно, як процеси, що відбуваються у мовах, можуть при цьому мати позамовний характер.

Принагідно зауважу невдалий, як на мене, переклад назви польського мовознавчого періодичного видання як *Бюлетеня польської лінгвістичної спільноти* (с. 17) – ідеться про *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*. Тут, очевидно, на дисертантку інтерференційно подіяв відповідний соціолінгвістичний термін (тобто укр. *спільнота*), натомість тут цілком на своєму місці було б укр. *товариство*.

Але ж у цілому виклад п. Бутковської логічно прозорий і послідовний, відзначається як мовною, так і науковою культурою.

У дуже стислому нарисі історії новітньої української соціолінгвістики (розділ 1.2) варто було б згадати створений у рамках Інституту української мови відділ теорії та практики мовних комунікацій та соціолінгвістики, а також деяких соціолінгвістів, що діяли чи й надалі діють в Національній академії наук: приміром, Б.М.Ажнюка згадано лише за прізвищем, без

жодних покликань на його праці, із праць Г.М.Яворської подано ту, яка, на мій погляд, не має виразно соціолінгвістичного характеру, натомість не наведено її розділу «Соціолінгвістика» в колективній монографії «Методологічні основи нових напрямків у світовому мовознавстві» (К.: Наукова думка, 1992), а, скажімо, про Т.В.Радзієвську чи В.М.Бріцина не згадується зовсім. Та й І.К.Білодіда теж треба було б згадати – як представника української радянської соціолінгвістики. Серед польських соціолінгвістичних праць варто було б назвати монографію Andrzej Piotrowski, Marek Ziółkowski. *Zróźnicowanie językowe a struktura społeczna.* – W-wa: PWN, 1976.

І одна прикра лакуна серед термінографічних джерел: немає навіть згадки про виданий у Празі «Словник слов'янської лінгвістичної термінології» у двох частинах (*Slovník slovanské lingvistické terminologie.* Praha: Academia, 1979. – D. 1-2). Це видання, створене під егідою Міжнародного комітету славістів, містить лінгвістичну термінологію усіх слов'янських, а також основних європейських мов; українську частину було доручено укласти О.Б.Ткаченкові, нині члену-кореспонденту НАНУ.

Однак ці та інші зауваження мають частковий характер і не впливають на високу загальну оцінку рецензованої праці. Мету дослідження досягнуто, завдання, що їх перед собою поставила дисертантка, виконано. Рецензована дисертація в цілому перебуває на висоті всіх відповідних вимог. Вона становить цілісне, завершене і самостійне дослідження, яке присвячене темі, водночас новій і актуальній для сучасного загальнолінгвістичного термінознавства і, крім того, значущій для теорії та практики соціолінгвістичних студій. Зміст цієї праці відзначається глибиною й доказовістю теоретичного опрацювання об'єкта вивчення. Ця праця виконана на належному науковому рівні, із коректним застосуванням теоретико-методологічного апарату і з використанням надійної фактологічної бази, наслідком чого стала достовірність отриманих результатів, зроблених авторкою спостережень та висновків. Усе це зумовлює наукову, зокрема

теоретиколінгвістичну та прикладну, значущість матеріалів цього дослідження, які, до того ж, отримали достатню апробацію на наукових форумах і належним чином представлені в авторефераті і друкованих працях дисертантки. Дисертація також не містить положень з інших досліджень, запозичених без необхідних посилань. Усі покликання у праці є коректними.

Сказане дає нам усі підстави стверджувати, що дисертація п. Оксани Бутковської «Структурно-семантичні особливості термінів соціолінгвістики в українській, польській та англійській мовах», подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.15 – загальне мовознавство, відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету міністрів України від 24 липня 2013 р., № 567, а її авторка, п. Оксана Бутковська, заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук із зазначеної спеціальності.

Провідний науковий співробітник
відділу загального мовознавства
Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України,
доктор філологічних наук, професор

С. С. Єрмоленко

